

VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE DRUŠTVENIH GRUPA

Alija Hodžić

Institut za društvena istraživanja, Zagreb

Svako heterogeno društvo, bez obzira na njegovu polikulturalnost, ima jednu dominantnu vrijednosno-ideološku orijentaciju. U socijalizmu ta orijentacija je kolektivističkog tipa. Provedeno istraživanje, u kojem je istraživana raširenost »etatizma« (kao kolektivističke ideologije) i liberalizma, potvrđuje pretpostavku o kolektivističkoj ideologiji kao dominantnoj. Razlike u raširenosti »etatizma« po društvenim grupama su manje od razlika u raširenosti liberalizma. »Etatizam«, dakle, doprinosi ideološkoj homogenizaciji društva.

U društvima s razvijenom društvenom i tehničkom podjelom rada (heterogenim polikulturalnim društvima), kakvo je suvremeno jugoslavensko društvo, nijedna društvena grupa, iz položaja u kojem se nalazi (i njegove reprodukcije), nije u stanju da razumije totalitet društva, pa otuda ni samu sebe. U svakom takvom društvu postoji, međutim, dominantni oblik svijesti, dominantna ideologija, dominantni (vrijednosni) okvir orijentacije.

Svijest svake društvene grupe proizvedena je njenim mjestom u društvenoj podjeli rada, ali je istovremeno posredovana vremenom i ideologijom vladajuće društvene grupe. Svaka vladajuća društvena grupa modernih društava nužno teži ideološkoj homogenizaciji kao uvjetu stabilizacije date socijalne strukture. Stoga nijedna ideologija različitih društvenih grupa nije jednoznačna. Naprotiv, u principu, uvijek je protivuriječna.

Relativizam i istoričnost svakog datog oblika svijesti pružaju mogućnost dvostrukog razumijevanja: s jedne strane, kao lažne svijesti (jer ne obuhvaća povijesni totalitet, tj. konkretno društvo u kojem se živi, date društvene odnose u njemu); a s druge strane, i uprkos »lažnosti« tih oblika svijesti, pružaju mogućnost razumijevanja njihovog djelatnog karaktera (jer se dati društveni odnosi artikuliraju kao »nužni« i »prirodni«, pa samim tim i kao nešto što je samorazumljivo).

Mogućnost prevladavanja parcijalizirane svijesti postoji samo kod inteligencije. To joj omogućava njena istorijsko-strukturalna otvorenost vremenu. Ali upravo ta otvorenost položaj inteligencije čini protivuriječnim, jer ona je, kao i svaka druga grupa, smještena unutar društvene podjele rada. Otuda je

njen najznačajniji zadatak obrazlaganje i podržavanje vladajuće ideologije.

Osnova za djelovanje, prihvatanje i uticaj, dakle uplitanje u povjesnu zbilju dominantnih oblika svijesti, kao općih okvira orijentacije u društvu, jeste funkcioniranje društva zasnovanog na datoj društvenoj podjeli rada, odnosno organizacijama i institucijama koje tu podjelu podržavaju i održavaju. To je bitan momenat u reprodukciji dominantnih oblika svijesti, te sve dok dati oblik društva (tj. njegove organizacije i institucije) funkcionira, dotle »funkcionira« (ima djelatni karakter) i njegova ideologija.

Svaka vladajuća ideologija mora za većinu stanovništva pronaći zadovoljavajuće odgovore za datu organizaciju društva. Uspješnost tih odgovora (općih okvira orijentacije) je najveća onda kada ljudi zadovoljavanje svojih potreba ne mogu odvojiti od funkcioniranja postojećih institucija. Tada se u njihovom »samorazumijevanju« oni pojavljuju kao »nužni« i »prirodni«, tada vladajuća ideologija pokriva znatno veću populaciju od same (vladajuće) društvene grupe čiji je proizvod. Kada bi vladajuća ideologija izgubila na svojoj uvjerljivosti, kada bi se njena raširenost svela na samu vladajuću grupu, kada bi ona, dakle, prestala biti djelatna, tada bi za održanje tih društvenih odnosa, njihovu organizaciju i regulaciju, vladajuća društvena grupa morala jednom uspostavljenu socijalnu ravnotežu održavati silom. Zapravo, iza svake do sada poznate organiziranosti društva stajala je i stoji sila. Uvjerljivost i djelotvornost vladajuće ideologije stoga nema isključivo aktualne izvore, bez obzira na to što se ona u svojoj artikulaciji na to poziva. »Nešto se kali da bi ostalo u sjećanju: samo ono što ne prestaje *da boli* ostaje u sjećanju« — kaže Nietzsche.

Time što je rečeno da je društvena podjela rada temelj za razumijevanje raširenosti i djelotvornosti vladajuće ideologije, postavljen je zahtjev da se ta podjela rada obrazloži i historijski situira.

Socijalizam je poseban način proizvodnje, dakle, posebna društveno-ekonomska formacija.* U odnosu na kapitalizam promijenili su se organizatori proizvodnje, ukinuta je proizvodnja radi proizvodnje, a na djelu je proizvodnja za potrebe (funkcioniranja date organizacije društva), tržište je, kao opći regulator, zamijenjeno dirigiranom distribucijom (prava, obaveza, sredstava) kojom se u osnovi i formira društvena struktura itd. Tim promjenama nije ukinuta klasna struktura društva; podjela rada se reproducira kao podjela na upravljački i izvršni, intelektualni i fizički rad itd., što omogućava relativno stabilnu strukturu sistematske privilegiranosti-deprivilegiranosti. Ukratko, jedna društvena grupa upravlja ukupnom društvenom reprodukcijom, čime stvaruje (dirigiranom distribucijom) i vlast nad ljudima. Sve društvene reforme u socijalizmu, koje su smjerale razgradnji date strukture, s njom su se sudarale i nužno propadale. Riječ je o tzv. lokalnom komunizmu (o kojem je već Marx pisao), koji je u datim historijskim uvjetima autarkično i nužno autoritarno društvo. Dinamički momenat socijalizma, naime, smješten je izvan njega, u njemu nadmoćnoj socio-ekonomskoj okolini kapitalističkog građanskog društva. Svako otvaranje socijalizma prema toj okolini znači ugrožavanje socijalističkog načina proizvodnje, njegove socijalne strukture i njegove vladajuće ideologije.

* Vrlo poticajno stanovište o ovome vidjeti u studiji: *Reprodukcija društvenih grupa u Hrvatskoj*, Mladen Lazić, IDIS, 1986.

Svaki ideološki sistem počiva na nekim temeljnim društvenim vrijednostima, koje složenim procesom interiorizacije funkcioniranju kao vrijednosne orijentacije, tj. kao okviri orijentacije u međuljudskim odnosima i njihovoj regulaciji.

U empirijskom istraživanju društvene strukture izvršena je operacionalizacija dva opća okvira orijentacije, ili dva globalna suvremena ideološka sistema, prisutna u specifičnim oblicima u suvremenom jugoslovenskom društvu: liberalizma i tzv. etatizma. Operacionalizirane su slijedeće konstitutive vrijednosti tih ideoloških sistema: *sloboda* (javnog govora i udruživanja), *jednakopravnost* (putem nezavisnog sudstva), *autonomija* (pojedinačnih i grupnih agenata proizvodnje), *vlasništvo* nad sredstvima za proizvodnju (privatno ili kolektivno).

Liberalizam je operacionalizacijom, dakle, definiran kao sistem koji afirmira autonomiju i privatno-vlasničko poduzetništvo, te barem idealno, jednakopravnost i slobodu javnog govora i političkog udruživanja (kao načina artikulacije i organiziranja klasnog interesa).

Nasuprot liberalizmu, »etatizam« je operacionalizacijom definiran kao sistem u kome se afirmira *kolektivno vlasništvo* posredovano državom i istovremeno se negativno vrednuje individualna ili grupna *autonomija* u društveno-ekonomskom životu, te postavlja principijelna nemogućnost jednakopravnog statusa i slobodnog artikuliranja i organiziranja klasnih interesa.

Dobijeni rezultati pokazuju znatne razlike između društvenih grupa koje su obuhvaćene uzorkom. Rezultate ću iznijeti u obliku aritmetičke sredine razreda, čija je granična vrijednost od 1—5 (vrijednost 1 aritmetičke sredine razreda znači potpuno prihvatanje datog sistema vrijednosti, a vrijednost 5 potpuno odbijanje; vrijednost 3 znači podjednako prihvatanje i odbijanje).

Društvene grupe	»Etatizam«	Liberalizam
Politički rukovodioci	3,16	3,97
Direktori	3,14	3,79
Inteligencija (sistemski rad — IS)	3,11	3,73
Inteligencija (potreban rad — IP)	3,16	3,55
Službenici	2,83	3,52
KV i VKV radnici	2,56	3,15
NKV i PKV radnici	2,41	2,91
Obrtnici	2,85	3,00
Seljaci	2,37	2,80

Prema »etatizmu« imaju pozitivan odnos sve društvene grupe čiji je rad izvršan, manuelan (rutiniziran), a to su obje grupe radnika i službenici, kao i privatnici (obrnici i seljaci). Ostale grupe imaju sasvim blag negativan odnos.

S liberalizmom stvari, međutim, stoje drukčije. Pozitivan odnos prema njemu imaju NKV, PKV radnici i seljaci. Obrtnici ga podjednako prihvataju i odbijaju. Sve ostale grupe imaju negativan odnos, a najviše političke rukovodioci (3,97) i direktori (3,73).

Sve dimenzije ta dva ideološka sistema nisu, međutim, podjednako prisutne ni kod jedne grupe.

Prema *privatnom vlasništvu* pozitivan odnos imaju samo seljaci i NKV/PKV radnici (obrnici ni pozitivan ni negativan). Izrazito negativan odnos prema privatnom vlasništvu imaju politički rukovodioci ($X = 4,77$).

Prema *grupnoj autonomiji* (autonomiji radnih kolektiva) sve grupe imaju negativan odnos, mada znatno slabije radništvo od političkih rukovodilaca, direktora i inteligencije.

Prema *slobodi* (artikuliranja i organiziranja grupnih interesa) svi osim obrtnika imaju negativan odnos; najjače ga izražavaju politički rukovodioci (4,62), a najslabije KV/VKV radnici i NKV/PKV radnici (3,06 i 3,03), što znači da su skoro podjeljeni.

Za ograničavanje slobode govora (jer bi dezorganizirala društvo) jedini su NKV/PKV radnici i seljaci, a najpozitivnij stav prema ovoj vrijednosti ima inteligencija-IP ($X = 3,71$).

Moglo bi se, dakle, reći da *dominira negativan odnos prema privatnom vlasništvu, grupnoj autonomiji i slobodi klasne artikulacije i organizacije*, te pozitivan odnos prema *kolektivnom vlasništvu* (posredovanom državom) i *slobodi govora* kao individualnom činu. U osnovi, znači, dominira »etatistički« ideološki sistem. Sa izuzetkom *kolektivnog vlasništva* (koji je najprisutniji kod radništva), sve druge spomenute vrijednosti su kod radništva slabije izražene nego kod grupa koje se u društvenoj hijerarhiji nalaze iznad radništva. Radništvo blaže od drugih odbija liberalističke vrijednosti, što znači da su mu one bliže nego drugim grupama (koje su iznad njega u društvenoj hijerarhiji).

Svakako, takva distribucija vrijednosti, među različitim društvenim grupama, nije neutralna prema interesima koje svaka grupa ima u datoj društvenoj podjeli rada. Interese smo, operacionalizacijom, pokušali identificirati kroz odnos prema suvremenoj krizi jugoslavenskog društva.

Pretpostavka je bila slijedeća: ukoliko se kriza uopće ne prepoznaje, ili se identificira samo kao parcijalna (samo kao ekonomska, ili moralna itd.), ukoliko način izlaska iz krize ne podrazumijeva promjene u sistemu društvenih odnosa, te ukoliko postoji spremnost da se ulože vlastita sredstva kojima bi se pomogao izlazak iz krize — onda je u pitanju odbrana status quo-a, tj. svoga mjesta u datoj društvenoj podjeli rada.

Kada je u pitanju identifikacija krize, kod svih društvenih grupa dominira prepoznavanje krize kao ekonomske: najviše kod političkih rukovodilaca (64,2%), a najmanje kod IP (50,1%). Kod KV/VKV radnika takvih je 57,5%.

I obrnuto, prepoznavanje krize kao globalne »u krizi su sve oblasti života« najprisutnije je kod IP (23,8%), a najmanje prisutno kod političkih rukovodioca (12,2%). Kod KV/VKV radnika takvih je 16,3%.

Da ne treba ništa mijenjati u sistemu društvenih odnosa, nego da »nam svima mora biti malo lošije i da svi moramo više raditi kako bi se prevladala kriza«, najčešće misle politički rukovodioci (44,2%). Takvih je među KV/VKV radnicima 24,9% (kod njih inače dominira odgovor da »država treba da uzme stvar u svoje ruke« — 32,2%). Inteligencija (IP) se ovdje najviše razlikuje

od političkih rukovodilaca: za »više rada svih« samo je 20,8%, ali zato 48,4% misli da bi više ovlasti i mogućnosti trebalo dati stručnjacima (takvih je 17,1% političkih rukovodilaca).

Spremnost za ulaganje vlastitih sredstava (općenarodni zajam) najprisutnija je kod političkih rukovodilaca (43,3%), a najmanja kod seljaka, inteligencije (IP), KV, NKV radnika (18,5—15,4%). Politički rukovodioci su, također, najspremniji da se odreknu i nekih svojih navika i potreba. Oni su, dakle, najviše spremni na odricanje (samo njih 4,9% na to nije spremno). Najmanje su, pak, spremni seljaci, a zatim radnici i inteligencija (IP).

I konačno, prihvatanje tvrdnje da pojedinci zauzimaju položaje zahvaljujući svojim sposobnostima, također je različito distribuirano s obzirom na društvene grupe. Zanimljivo je da je ono najjače prihvaćeno od NKV i KV radnika ($X = 2,60$ i $2,68$). Najjače tu tvrdnju odbijaju inteligencija — IP ($X = 3,64$).

Iz iznesenih podataka može se zaključiti da sve grupe (osim IP) u datoj podjeli rada i svom ukupnom položaju u društvu utemeljuju svoj interes. Razlika se pojavljuje u spremnosti za odbranu datog sistema odnosa: na to su najmanje spremni seljaci, radnici i inteligencija (IP).

Dakle, pokazalo se da je vladajuća ideologija (»etatizam«) raširena u svim društvenim grupama, mada ne podjednako. (Prividan je paradoks u tome da »etatizam« manje prihvataju — ili više odbijaju — vladajuće i posredujuće društvene grupe, nego grupe koje su na nižim stupnjevima društvene hijerarhije. Naime, pitanje je da li i kako vladajuća društvena grupa u socijalizmu može uopće izgraditi i artikulirati vlastitu ideologiju, a da pri tome bitno ne ugrozi vlastiti legitimitet koji je omogućen upravo datim sistemom odnosa).

Pokazalo se, također, da je spremnost za odbranu datih društvenih odnosa najmanje prisutna u onim društvenim grupama koje obavljaju društveno-potreban rad (nasuprot grupama sistemskog rada).

Ne dominira orijentiranost na promjenu društvenog odnosa (manje-više kod svih grupa), već naprotiv sve grupe u datom sistemu odnosa nalaze mogućnost za realizaciju nekih svojih interesa.

Kako tumačiti dominiranje »etatičkog«, i izvjesno prisustvo liberalističkog sistema vrijednosti, utemeljenje interesa u datom društvenom položaju i spremnost za očuvanje postojećih društvenih odnosa? Davanje odgovora na to pitanje zahtijeva znatno širu elaboraciju nego što se ona ovdje može izvesti, zapravo čitavu studiju. Zbog toga ću naznačiti pretpostavke jedne moguće interpretacije rezultata dobijenih ovim istraživanjem.

Socijalizam je društvo kolektivnog vlasništva, koje je kao društveno vlasništvo iluzorno u onoj mjeri, u kojoj je država iluzorna zajednica. Stvarna razgradnja društvenog vlasništva, koja se postiže dirigiranom distribucijom prava, obaveza i sredstava (čime se etablira društvena struktura), kompliciranim organizacionim i regulativnim formama (koje su kao takve nužne u društvu dirigirane distribucije i relativne oskudice), ideološki proizvodi tip homogenog društva. Otuda kategorija radnog naroda, otuda se štrajk radnika može razumjeti kao štrajk protiv sebe, otuda nema eksploatacije (jer u orga-

nizaciono-regulativnom i ideološkom sistemu nema klase protiv koje se može štrajkati, ili koja je eksploatator — pošto svi rade za opće dobro), otuda je centralna ekonomsko-organizaciono-ideološka kategorija *raspodjela* (jer je riječ o proizvodnji za zadovoljavanje potreba), otuda, intencionalno, razgradnja sistema moći (mada je moć osnovni proizvod društva dirigitirane distribucije), jer društveni karakter vlasništva homogenog društva onemogućuje konstituiranje moći jedne posebne društvene grupe, itd. Društvo (podjela rada itd.) se proizvodi u zajednicu, pa se tako i regulira i (ideološki) razumijeva, uslijed čega, pored ostalog, pravni sistem ne regulira stvarne odnose među društvenim grupama, već ideološki proizvedene odnose.

Taj tip društva stoga mora proizvoditi kolektivističku ideologiju, preferirati kolektivističke vrijednosti (kao stara seoska porodična zadruga). I upravo kao zadruga je taj tip društva autarkičan i autoritaran. Kolektivistička autoritarna ideologija autarkičnog društva sprečava svaku grupu da dođe do svijesti o vlastitom klasnom interesu.

Formiranje svijesti o vlastitom klasnom interesu onemogućuje se, također, posebnim procesom agregacije interesa različitih društvenih grupa. U pitanju je proces teritorijalne decentralizacije. Taj proces unutar vladajuće društvene grupe uvodi diferencijaciju (sukobi oko sužavanja ili proširenja nadležnosti unutar hijerarhije vladajuće grupe), čime utiče na homogenizaciju interesa na regionalnoj ili, pak, nacionalnoj osnovi. Etnocentrizmi i regionalizmi su stoga u neposrednoj funkciji kočenja procesa samoosvješćivanja klasnog interesa. Homogenizacija, dakle, nasuprot demokratizaciji.

Funkcionalna decentralizacija, također, kao i teritorijalna, stvara diferencijaciju unutar vladajuće društvene grupe (političari-direktori). Ona je unutrašnji suštinski razlog liberalizacije (proširenje područja autonomije radnih kolektiva). Dakako, postojanje dijela privatnog sektora i pokušaji uključivanja u međunarodnu podjelu rada (pokušaji razbijanja autarkičnosti tzv. lokalnog komunizma), uz svijest o postojanju nadmoćne kapitalističke ekonomije, drugi su osnovi prisustva i širenja liberalističkih vrijednosti.

Različit položaj u društvenoj podjeli rada, međutim, i pored navedenih sistemskih razloga koji onemogućuju klasno samoosvješćenje, proizvodi i različitu zainteresiranost za očuvanje i odbranu datog sistema odnosa. Dakle, svijest je zarobljena funkcioniranjem datog sistema, njegovih organizacija i institucija. Realizaciju svojih potreba sve društvene grupe traže upravo u prilagođavanju tom funkcioniranju. Pa ipak, neke pretpostavke socijalizma stoje kao temelj moguće destabilizacije date strukture, kao osnova jedne moguće emancipatorske svijesti produktivnih društvenih grupa.

Suvremeni socijalizam, naime, pripada društvima industrijskog tipa. Takva društva imaju posebnu tehničko-tehnološku opremu. Reprodukcija te opremljenosti jeste produkcija i reprodukcija produktivnih društvenih grupa, koje permanentno destabiliziraju dati sistem odnosa. Dinamički momenat socijalizma se, dakle, kao mogućnost, nalazi u njegovoj opremljenosti (kao civilizacijsko postignuće), a ne u njegovom načinu proizvodnje. U osnovi je, dakle, riječ o sukobu između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa. »Nužnost« i »prirodnost« datih odnosa sprečavaju osvješćenje tog sukoba.

Value Orientations of Social Layers

Alija Hodžić

In every heterogeneous society, no matter its multiculturalism, there is a dominant value-ideological orientation. In socialist societies this orientation is of a collectivistic type. In a survey of dissemination of statism (as the collectivistic ideology) and liberalism, the assumption that collectivistic ideology dominates in the society is confirmed. There are less differences in dissemination of statism in social layers than in dissemination of liberalism. Statism, in this way, makes possible the ideological homogenization of the society.